

РОЗДІЛ IV. НОВА ІСТОРІЯ

УДК 94(477.908):2-523.6 «18/19»

С.В. Туник

МАТЕРІАЛИ ДО ІСТОРІЇ ГЛУХІВСЬКОГО
ПЕТРОПАВЛІВСЬКОГО МОНАСТІРЯ
У XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ.

Стаття присвячена малодослідженому періоду Глухівського Петропавлівського монастиря (XIX – початок XX ст.). Дається характеристика ситуації, в якій опинився монастир після секуляризації монастирських маєтностей, розкривається господарська, благодійницька та культурно-просвітницька діяльність обителі.

Ключові слова: монастир, секуляризація, архимандрит, ігумен

За переказами Глухівський Петропавлівський монастир виник у XIII ст. Документальні згадки про нього починаються з середини XVII ст. Багатівікова історія обителі в історичній літературі висвітлена вкрай нерівномірно. Більш-менш пощастило добі Гетьманщини (друга половина XVII – XVIII ст.), коли монастир був одним із найвизначніших в Україні. Не випадково саме в цей період його очолювали такі непересічні постаті, як св. Дмитрій Ростовський та Мельхіседек Значко-Яворський. Однак наступний період історії обителі (XIX – початок XX ст.) поки що недостатньо досліджений істориками. Отже, перед нами стоїть завдання зібрати розпорошені у різних джерелах відомості про історію монастиря у зазначений період.

Наприкінці XVIII ст. закінчилася доба Гетьманщини – бурхлива й багатогранна епоха в історії України. Заходи, здійснені Катериною II щодо України (ліквідація гетьманства, Запорозької Січі, полкового устрою, юридичне узаконення кріпацтва тощо), перетворили її на рядову провінцію Російської імперії. Більш ніж через півстоліття після ліквідації української автономії Тарас Шевченко напише:

Була колись Гетьманщина,
Та вже не вернеться!
Було колись панували,
Та більше не будем.
Тії слави козацької
Повік не забудем.

Не обійшла імператриця своєю «увагою» і монастирі. Якщо у добу Гетьманщини вони були визначними середками господарського, культурного і релігійного життя, то секуляризація монастирських маєтностей, значне скорочення монастирів, здійснене в Україні після 1786 р., докорінно змінило ситуацію і в цій сфері. Монастирі були поділені на три класи, відповідно до яких їм установлювався штат ченців і визначалось фінансування з казни (тобто з державного бюджету). Монастирські селяни

переводилися до категорії казенних (різновид державних). Вони не були передані поміщикам, хоча останні дуже наполягали на цьому. Казенним селянам відійшла і більша частина колишніх монастирських земель.

Зазначені зміни повною мірою торкнулися і Глухівського Петропавлівського монастиря. Великий господарський і релігійний центр, яким він був за часів Гетьманщини, перетворився, за словами українського історика Д.І. Дорошенка, у «тихий закуток». Ченці займалися своїми буденними справами, а серед настоятелів вже не було таких визначних постатей, як Дмитрій Ростовський та Мельхіседек Значко-Яворський.

Глухівський Петропавлівський монастир було віднесено до другого класу. Чисельність монахів у ньому спочатку також приблизно відповідала вимогам до монастирів цього класу. Так, на зламі XVIII-XIX ст. тут було 19 монахів [1], однак з часом їх чисельність збільшилась. У 1859 р. їх вже 25 (17 у самому монастирі і 8 у Скитку) [2], на початку XX ст. – 34 (29 монахів, 5 послушників) [3], а у 1921 р. – 61 [4]. Є також відомості про суми коштів, що виділялися із казни на утримання обителі. Так, у 1864 р. монастир отримав від держави 746 крб. 81 коп. і стільки ж у наступному 1865 [5]. На початку XX с. ця сума становила 1249 крб. 37 коп. [3; 5].

Після о. Мельхіседека, який помер у монастирі у 1809 р., його настоятелем став архимандрит Варлаам (Федорович-Головашенко), переведений сюди з Новгородського Вяжицького монастиря. За його настоятельства у Петропавлівському монастирі жив на покої архимандрит Філарет, зусиллями якого 1812 р. був відремонтований храм у Скитку. У 1823 р. сюди на покої прибув архимандрит Парфеній. З 1825 р. Варлаам почав хворіти і 19 лютого 1829 р. був звільнений з посади. На його місце призначили казанського архимандрита Петра, якого 1832 р. було переведено до Домницького монастиря. Упродовж 1832-1836 рр. монастир очолював архимандрит Антоній, переведений сюди з Козелецького Георгіївського монастиря. Помер на покої у Софроніївській пустині. Його наступником у 1837-1839 рр. був бездіяльний архимандрит Феофіл, а згодом – Георгій (1840 р.) [6, 217-218].

Дещо покращились справи у 1840-1846 роках, коли монастирем управляв архимандрит Іоаннікій, в миру – Іван Голованицький (1795-1879). В молоді роки він був учасником Вітчизняної війни 1812 року, після закінчення якої поступив до Києво-Печерської лаври. Пізніше здійснював своє духовне служіння в Софроніївській і Глинській пустинях, Рихлівському Миколаївському монастирі. Будучи настоятелем

Петропавлівського монастиря, Іоанникій своєю невтомною працею на благо обителі і велелюбною простотою здобув щирю повагу і любов братії. Багато зусиль доклав архімандрит, щодо відновлення роботи млина на Клевені, що не працював через бездіяльність місцевих селян, які не бажали полагати греблю. 1846 року архімандрит вийшов на покій до Глинської пустині, де незабаром став одним із знаменитих старців-схимників, взявши ім'я Іліодор. В усамітненій келії, збудованій у відлюдному місці серед густого лісу, він повністю віддавав себе духовним подвигам схимництва. Пізніше, в 1893 році, на цьому місці був збудований Дальній (Спасо-Іліодорівський) скит Глинської пустині. Подвижницьке життя Іліодора Голованицького, його велика епістолярна спадщина отримали високу оцінку серед богословів і чернецтва [7].

Після архімандрита Іоанникія Петропавлівському монастирю знову не «щастило» на настоятелів. Монастирем недовго керував Іларіон, якого 1847 року також ненадовго змінив архімандрит Веніамін (Смирнов) – знаменитий проповідник Євангелія серед самоїдів (саамів) – народу на Далекій Півночі. Веніамін помер у монастирі в 1848 р. Мало чим відзначились і наступні настоятелі. Як свідчить Філарет Гумілевський, Феофіл «немного сделал для обители, а еще менее был полезен преемник его архимандрит Вениамин» (Доброгаєв), який управляв монастирем упродовж 1853-1859 рр. Після переведення останнього до Батуринського Крупицького монастиря, настоятелем Петропавлівської обителі був призначений казначей архієрейського дому архімандрит Пармен, а після нього, у 1863-1869 рр., цю посаду обіймав архімандрит Леонтій [6, 218].

Як не дивно, але діяльність згаданих настоятелів відбувалася у той час, коли архієпископом Чернігівським був видатний вчений, церковний історик Філарет Гумілевський. Відносно м'який характер, довірливість, а також постійна напружена наукова праця не давали йому, до речі, гідному ініціатору багатьох корисних перетворень, змоги покласти край подібним недолікам у церковному житті і навести лад у власному оточенні. Такий стан речей навіть дав підставу одному із сучасників Філарета Гумілевського висловити наступну думку: «Хороший... владыка, очень, да народ-то возле него плохой».

1866 року Філарета на Чернігівській кафедрі змінив Варлаам Денисов (спочатку у сані єпископа, а згодом – архієпископа). На відміну від попередника, Варлааму були притаманні інші внутрішні якості. Це була людина сильної волі та владного характеру, вимоглива і діловита.

Новий преосвященний відразу ж звернув увагу на стан справ монастирів єпархії. Результатом цього стало звільнення з посади кількох настоятелів, зокрема,

архімандрита Глухівської Петропавлівської обителі Леонтія, з ім'ям якого були пов'язані дуже неприємні події. Свого часу він займався власним збагаченням, для чого навіть користувався послугами одягнених ним у чернечий одяг відставних солдат, яких (разом із необхідними «сборными книгами») кілька разів відправляв для збору пожертв. Врешті-решт збирачів заарештувала поліція. Згодом відповідна справа була передана до консисторії, однак настоятель так і не був покараний. За Варлаама Денисова слідча комісія порушила 18 карних справ проти архімандрита Леонтія і після тривалої процедури згідно з указом Святішого Синоду його було заслано до арештантського відділу Суздальського Спасо-Євфимієвого монастиря [8].

Серед наступних настоятелів обителі відоме ім'я Євсевія, який у 1880-х роках згадується як ієромонах, а 1892 року вже як ігумен.

З 1908 р. (протягом десяти років) монастирем управляв ігумен Варсонофій (в миру – Василь Бут). Походив із козаків Полтавської губернії. З 1881 р. він – послушник Глинської пустині, там же у 1888 р. пострижений у монахи. Пізніше займав посаду економа Київської духовної семінарії, де 1894 року рукопокладений в ієромонахи; 1897 року переведений до Глухівського Петропавлівського монастиря. За свої труди на благо обителі і суспільства відзначений срібною медаллю в пам'ять імператора Олександра III, срібною медаллю в пам'ять 25-річчя церковно-приходських шкіл, срібним нагрудним хрестом в честь 300-річчя Дому Романових, а також набедреником, золотим наперсним хрестом і палицею [9].

Монастирський статут визначає перед його насельниками дві групи обов'язків: труд і молитва. Отже, викладаючи історію обителі, ми повинні, перш за все, показати її господарську і релігійну діяльність.

Як уже зазначалось, в результаті секуляризації монастирі були позбавлені своїх обширних володінь. За Петропавлівським монастирем залишили лише 300 десятин лісу, 130 десятин ріллі та сіножатей, 2 млини на Клевені [6, 218]. На початок 1880-х років ріллі залишилося лише 30 десятин, але вся вона була сірочорноземною і лише недавно розробленою з-під лісу. Земля здавалась в оренду селянам навколишніх сіл. За умовами оренди вони віддавали монастиреві половину врожаю, зібраного з орендованої землі, і, крім того, додатково двічі орали монастирський город площею 10 десятин та виконували інші роботи («что случится слушают»). Більшу частину сінокосу монахи убирали «толокою», а на 13 десятин гіршого покосу наймали селян за 55 крб. [10].

На початку XX ст. монастиреві належала 461 десятина землі [3]. Цього ледве вистачало, щоб забезпечити існування кількох десятків монахів. Сіяли зернові культури, городину, розводили худобу. Монастир став піонером у вирощуванні ряду

культур, наприклад, картоплі та помідорів. Картоплю на Глухівщині почали вирощувати з 1766 р., помідори ж з'явилися пізніше і навіть на початку ХХ ст. були дивиною для селян із навколишніх сіл. Серед інших напрямків господарювання слід відзначити бджільництво. Обитель мала власну пасіку, а її продукція – мед, віск, вощина – йшла на задоволення власних потреб і на продаж. Відомо, що при монастирі діяв невеликий цегельний завод, що дозволяло мати власний будівельний матеріал.

На Клевені монастир спільно із казенними селянами Будищ та Петропавлівської Слободи спорудив греблю, довжина якої становила 118 сажнів (близько 236 м). В результаті утворилось водоймище, напір води з якого можна було використовувати для водяних млинів. На греблі знаходились два водяні млини (у деяких документах мова йде про три), один з яких належав монастиреві, другий – казенним селянам. Млин давав братії певні прибутки. Тут не тільки мололи борошно для власних потреб, а й для усіх бажаючих, звісно, за плату (частина змеленого борошна або гроші). Монахи справно утримували свій млин і свою частину греблі біля правого, «глухівського», берега Клевені. Однак дві третини греблі з лівого, «путивльського», боку і млин, влаштований тут, належали селянам. Вони здавали його в оброк різним приватним особам, а ті не зовсім-то переймалися станом речей. В результаті під час весняної повені 1831 р. греблю прорвало у двох місцях. Розміри одного прориву становили 23, а другого – 15 сажнів. Вода з водоймища витекла, її рівень понизився, і колеса на млинах перестали крутитися. Крім того, весняні води занесли частину греблі і водоймища з монастирського боку і основна течія річки відхилилася до «путивльського» берега. Монахи швидко полагодили свою частину греблі, а селянська так і залишилась зруйнованою, в результаті чого насельники обители були змушені перемелювати зерно на інших млинах за плату. Будищан така ситуація чомусь не дуже бентежила. Очевидно вони мали можливість користуватись іншими млинами (наприклад, вітряками).

Оскільки справу щодо ремонту греблі не вдалося вирішити «полюбовно», архімандрит монастиря Антоній подав скаргу до Чернігівської духовної консисторії. Між консисторією і губернським правлінням зав'язалась довга бюрократична переписка і тяганина, яка тривала упродовж 1832-1836 рр. Після того, як Антоній пішов на покій, вся ця справа затихла.

Наступні настоятелі часто змінювались, тому і проблема залишалась невирішеною. Та як тільки 20 серпня 1840 р. монастир очолив архімандрит Іоанникій, він відразу ж узявся за діло. Вже 26 серпня він подав рапорт чернігівському архієпископу Павлу, в якому просив сприяти у вирішенні питання щодо ремонту казенними

селянами своєї частини греблі або ж передати всю греблю монастиреві, який полагодить її самостійно. Одночасно Іоанникій звернувся до Глухівського земського суду з проханням здійснити огляд греблі і скласти відповідний акт. Два звернення настоятеля (від 21 серпня і 1 вересня) суд проігнорував і не надав свого представника для огляду. Та після третього звернення від 11 вересня 1840 р., коли стало відомо, що до Глухова приїде губернатор, суд послав у Петропавлівську Слободу станового пристава першого стану Заїку. Останній попередив про це свого родича у Будищах, казенного селянина Давида Зінкевича, який доглядав за греблею і млинами. До речі, Зінкевич самовільно оселився на монастирській землі, незаконно вирубував ліс, який належав обители, пускав свою худобу у монастирські посіви. Давид Зінкевич, дізнавшись про приїзд станового пристава, організував селян і ті спільно та недбало полагодили греблю.

Обурившись такою поведінкою станового пристава та місцевих селян, архімандрит Іоанникій 17 вересня 1840 р. подав ще один рапорт у чернігівську консисторію, а також чернігівському губернатору. Тільки після цього Глухівський суд призначив нову комісію для огляду греблі, до складу якої увійшли: від влади – засідатель Лазаревич, секретар Н. Білявський, столоначальник В. Козачок; від монастиря – казначей ієромонах Палладій; від холопківського волосного правління – «добросовестный казенный крестьянин» Василь Гавриленко. Комісія здійснила огляд греблі, визнала селян винними в утриманні її у незадовільному стані.

Третього листопада 1840 р. настоятель монастиря подав ще два рапорти: один – обер-прокурору Святішого Синоду графу Миколі Олексійовичу Протасову, другий – міністру державних маєтностей графу Павлу Дмитровичу Кисельову. Справа тяглася ще цілий рік. 23 грудня 1841 р. чернігівська духовна консисторія отримала указ від Святішого Синоду. Через погану збереженість документа важко зрозуміти його зміст, та все ж ясно, що консисторія звернулася до чернігівської губернської палати державних маєтностей з пропозицією змусити селян відремонтувати свою частину греблі. Інша пропозиція монастиря, яка передбачала передачу всієї греблі, очевидно не була прийнята, оскільки контракт, згідно якого вона була віддана «в оброк», діяв до 1851 р. [11].

Окремо слід сказати про благодійницьку діяльність монастиря, спрямовану, між іншим, на задоволення певних соціальних потреб населення. Він мав готель для богомольців. Крім того діяв «странноприимный» будинок, де протягом певного часу могли жити і харчуватись безпритульні. У Глухові знаходилось монастирське подвір'я, яке здавалось в оренду і таким чином давало обители певний прибуток. Для послуг монахів були

влаштовані власна лікарня і аптека, де медичну допомогу населенням надавав фельдшер. Іноді сюди зверталися і селяни навколишніх сіл [12]. Для дітей Петропавлівської Слободи, Шулешівки та, можливо, інших ближніх поселень в монастирі діяла церковно-приходська школа, якою протягом тривалого часу завідував ігумен Варсонофій. До речі, у мешканця Петропавлівської Слободи Семена Петровича Мартиненка (1903-1988) зберігалося свідоцтво про закінчення цієї школи, прикрашене портретами царів з династії Романових, видане 1913 року, коли святкувалось 300-річчя правлячої династії.

У 1897 р. Святіший Синод прийняв рішення, яким зобов'язував усі монастирі заснувати безкоштовні бібліотеки для селянських дітей. Така бібліотека була створена в Петропавлівському монастирі. Мав монастир і власний архів. Про те, що у бібліотеці та архіві Петропавлівського монастиря знаходилися унікальні історичні пам'ятки, свідчить хоча б такий факт. У 1864 р. в «Черниговских епархиальных известиях» Філарет Гумілевський опублікував «Сказание» про князя Михайла Чернігівського, яке він виявив у книгозбірні Глухівського Петропавлівського монастиря. Дослідник датував пам'ятку серединою XIII ст., а її авторство приписував чернігівському єпископу Іоанну, котрий, на думку Філарета, був духівником князя Михайла Всеволодовича. За спостереженням історика, текст цього «Сказання» був джерелом для всіх інших списків оповіді про мученицьку загибель чернігівського князя в Орді. Порушене Філаретом питання про авторство Іоанна, як і сама пам'ятка, чекають уважного дослідження [13].

Уявлення про монастирський архів дає «Памятная книга Черниговской епархии Глуховского Петропавловского монастыря», створена десь у 1768-1769 роках, і у якій перелічені документи, що зберігалися в обителі: гетьманські універсали, царські жалувані грамоти, листи, ордери, купчі грамоти («кріпості») тощо. Цей унікальний документ у 1999 р. потрапив до завідувача оргвідділу Глухівського міськвиконкому Д.Г. Савицького, який передав його на кафедру соціально-економічних дисциплін Глухівського педуніверситету В.І. Белашову. У 2010 р. «Памятная книга» була опрацьована старшим науковим співробітником Чернігівського історичного музею, кандидатом історичних наук І.М. Ситим і опублікована у шостому випуску «Путивльського краєзнавчого збірника» [14].

Крім господарських та соціально-культурних справ, у монастирі постійно здійснювалась чернеча молитва і богослужіння. З числа монахів і послушників був створений хор. Навіть протягом кількох десятиліть після закриття обителі жителі навколишніх сіл пам'ятали імена монахів, які мали гарний голос і

неабиякі співацькі здібності. Видатний оперний співак, уродженець с. Волокитине В.А. Войтенко в дитинстві кілька разів відвідував Петропавлівську обитель, щоб послухати спів чернечого хору. За його словами, хор Петропавлівського монастиря був прекрасним і повчистий у нього було чому [15].

Важливу роль у господарському житті обителі та мешканців навколишніх сіл відігравав ярмарок, який проводився щорічно на Петрів день біля Петропавлівського монастиря. Тривалість ярмарку спочатку становила один, пізніше – два дні (29 і 30 червня (за новим стилем 12 і 13 липня)). Торгували як купці з Глухова, Путивля, інших міст, так і селяни з навколишніх сіл. Продавали худобу, рибу, дерев'яний і глиняний посуд, коноплі, полотно, промислові і продовольчі товари. В 1860 р. на ярмарок було привезено товарів на суму 12675 крб., а продано на 2928 крб. [16; 17, 391]. З огляду на вказані дані Петропавлівський ярмарок можна віднести до числа середніх по Чернігівській губернії. Він супроводжувався культурною програмою – грала музика, для дітей влаштовували каруселі. Приїжджі люди користувалися послугами постоялого двору у Петропавлівській Слободі.

Для того, щоб мати більш повне уявлення про Глухівський Петропавлівський монастир у XIX – на початку XX ст., наведемо деякі його описи, зроблені свого часу дослідниками старовини або відомими культурними діячами. Так, церковний історик Амвросій Орнатський в «Истории Российской иерархии» (1811 р.) пише:

«Глуховский Петропавловский Черниговской епархии 2 класса мужеский монастырь находится в Глуховском уезде от города Глухова в 20 верстах на правом берегу реки Клевени на высоком холме посреди роши. Монастырь сей существовал и в половине XVII века; но когда и кем именно построен, неизвестно. Строение в обители сей ныне следующее: 1) три церкви каменные; а) во имя Св. Петра и Павла; б) во имя Божия Матере честного Ее Успения с трапезою; 3) над св. воротами колокольня и под нею 4) церковь во имя Архистратига Михаила; 5) настоятельские и братские в трех флигелях кельи и 6) ограда каменные же. Настоятельство в монастыре сем было издавна игуменское, а с 1744 года, сентября от 13 учреждена архимандрия и до ныне продолжающаяся. Настоятели кроме обыкновенных архимандрических отличий священнослужение отправляют по подобию Киево-Николаевского монастыря. К Петропавловскому монастырю сему принадлежит Николаевская пустыня, в 3 верстах от него находящаяся. В ней церковь каменная во имя св. Николая. Здесь игуменом был св. Димитрий, митрополит Ростовский, и писал жития святых, изданные под именем «Четии Минеи» [18].

А ось як описав монастир укладач матеріалів для географії та статистики Чернігівської губернії (1865 р.) офіцер Головного штабу М. Домонтович:

«Глуховский Петропавловский монастырь находится в 24 верстах от г. Глухова, на правом возвышенном берегу реки Клевени, среди густого дубового леса. Основание монастыря относят к 1230 году. Внутри его ограды находятся:

1). Соборная церковь Святых Апостолов Петра и Павла, каменная с тремя главами, выстроена при св. Димитрии Ростовском, в бытность его Глуховским игуменом в 1695 году.

2). Зимняя церковь каменная во имя Успения Богородицы.

3). Церковь каменная Архангело-Михайловская, над монастырскими воротами, и при ней каменная же колокольня, с колоколом в 360 пудов.

Настоятельский дом и два корпуса братских келий тоже каменные, кроме того деревянный флигель братских келий.

Монастырь обнесен каменною четырехугольною стеною с башнями по углам. За оградою монастыря – гостиница для богомольцев.

С 1744 года в монастыре учреждена нынешняя архимандрия, вместо игуменства.

В монастыре этом заслуживают внимание:

1). Большое Евангелие с серебряными и вызолочеными дисками и финифтяными образами, сделанное в Москве в 1718 году.

2). Большой серебряный крест на пьедестале.

3). Риза малинового бархата, которую некогда носил св. Димитрий Ростовский; и

4). Два посоха св. Димитрия Ростовского.

В трех верстах от монастыря находится скит, в котором любил уединяться св. Димитрий, и где он писал жития святых; к этому скиту ведет липовая аллея, высаженная по преданию св. Димитрием» [17, 675].

Узнаменитій багатотомній праці «Россия. Полное географическое описание нашего Отечества», яка видавалась під керівництвом знаменитого географа П.П. Семенова-Тян-Шанського (1903 рік), читаємо:

«К югу от города [Глухова] идет почтовая дорога на г. Путивль Курской губернии. Верстах в 22 от города, частью почтовой и частью (сравнительно небольшой) транспортной дорогой, находится Петропавловский-Бутырский мужской монастырь, основанный по преданию во второй четверти XIII века. В 1694 г. игуменом в нем был св. Димитрий Ростовский. Монастырь расположен среди густого дубового леса, на берегу реки Клевени. В монастыре три церкви, из которых собор во имя ап. Петра и Павла построен в конце XVII века св. Димитрием Ростовским. Здесь похоронен известный поборник православия архимандрит Мельхиседек Значко-Яворский, управлявший монастырем с 1786 по 1809 г. В 3 верстах от монастыря находится приписанная к нему Николаевская пустынь, в которой св. Димитрий писал Четьи-Минеи; на месте его кельи водружен крест; здесь же существует колодезь, выкопанный

самим святителем. С 1744 года монастырь управляется архимандритами. В день Петра и Павла при монастыре бывает ярмарка» [19].

Дуже цінні спомини про монастир залишив видатний український історик і державний діяч Дмитро Іванович Дорошенко, який відвідав його у 1918 році:

«Петропавлівський монастир звать Глухівським, хоча стоїть він аж за 22 версти од міста Глухова. Свідомо вибрали фундатори монастиря цей чудовий закуток, де сама природа – сплела розкішну оправу, в яку людина поставила діло рук своїх – гарні муровані будівлі монастиря. На високій горі понад річкою Клевенню, яка одділяє українську Глухівщину од московської Путивльщини, весь в зелені, наче намальований, пишається монастир з трьохбанною стрункою церквою, оточеною купами струнких тополь, білими мурами й будинками. Справа й зліва дубовий ліс. Гарний вид на монастир знизу, од Клевені, а ще краший, коли станете в малій дерев'яній альтанці над самою кручею: на тридцять верст стелеться перед вами зелена долина, на ближчому фоні котрої срібною змією в'ється Клевень. В далечині мріють села з білими церковками й синіють ген далеко на обрію надсейменські гаї. Хтось з великим художнім смаком обібрав це місце для тихого монастирського життя. Далеко від людних городів, серед величної й принадної природи, в спокою зеленої діброви можна було дійсно одійти од суєти житейської і віддатись життю духа.

Малолюдний, вбогий і тихий монастир мало хто знає і одвідує, а хто й буває тут, то ледве чи багато з них знають, що історія його тісно зв'язана з цілим рядом визначних діячів Гетьманського періоду нашої минувшини. Знають монастир і одвідують здебільшого тільки селяни околиць сел, та й то по великих хіба святах. Людно буває в монастирі раз на рік, в день Петра і Павла влітку, коли на майдані коло монастиря відбувається веселий ярмарок, на якому ведеться жвавий торг вівцями і всякою іншою худобою».

Побував Д.І.Дорошенко і в Петропавлівському Скитку:

«Версти зо три від монастиря понад Клевенню й досі росте густий дубовий ліс. Він належить монастиреві. Тут збудував собі святий Димитрій келію й на самоті віддавався літературній праці, пишучи свої славетні «Четьї-Минеї». Монастирський «Скиток», з маленькою церковцею, двома хатинами й пасікою, вартий того, щоб одвідати його, будучи в Петропавлівському монастирі. Його окраса – чудова алея з спуском до Клевені, де внизу в яру криниця.

...Тепер монастир не має вже ні ґрунтів, ні мастків. Не має він ні таких святощів, які б приваблювали богомольців і давали б значні прибутки. Монастир убогий, малолюдний і дуже неохайний. В гостиниці зайдять вас блощиці, коли

ви не вживете особливих заходів. Братії мало, життя сонне і тихе. Ігумени подавлені господарськими клопотами, і ніхто в монастирі не цікавиться тим, що так приваблює археолога і туриста. Самітно шумлять своїми широкими вітами клени й дуби в «Скитку», і стає зрозумілим чому саме цей затишний закуток вибрав Дмитро Ростовський, щоб у повній самоті й спокою складати свій грандіозний твір, який придбав йому таку широку славу по всій Україні й Московщині» [19].

Доки існувала Українська держава гетьмана П. Скоропадського та Українська Народна Республіка, тихому монастирському життю, так чудово описаному Д.І. Дорошенком, здавалось, ніщо не загрожувало. Однак, прихід до влади більшовиків з їх ідеологією войовничого атеїзму поклав край монастирській ідилії. У 1921 р. монахів потіснили, поселивши сюди інвалідів із притулку у с. Уланове, а через два роки монастир взагалі закрили.

Посилання

1. Описи Лівобережної України кінця XVIII – початку XIX ст. – К., 1997. – С. 108.
2. Черниговская губерния. Список населенных мест по сведениям 1859 г. – СПб., 1866. // За: Мірошниченко О.М. Маловідоме джерело з історії Глухівщини XIX ст. // Сіверщина в історії України. Збірник наукових праць. Вип.3. – К. – Глухів, 2010. – С. 207.
3. Денисов Л.И. Православные монастыри Российской империи. – М., 1908. – С. 906.
4. ДАСО (Державний архів Сумської області), ф. 626, оп.1, спр.10, арк.3 зв.-14.
5. Черниговские епархиальные известия – 1864. – № 16. – С. 181; 1865. – № 10. – С. 113.
6. Филарет (Гумилевский). Историко-статистическое описание Черниговской епархии. Кн. III. Мужские монастыри. – Чернигов, 1873. – С. 217-218.
7. Иоанн (Маслов), схиархимандрит. Глинская пустынь. История обители и ее духовно-просветительная деятельность в XVI – XX веках. – М., 1994. – С. 36, 137, 171, 186-188, 201, 237-241, 251-281, 307, 316, 339, 353-354.
8. Царенок А.В. Варлаам Денисов – архієпископ Чернігівський. // Скарбниця української культури. Збірник наукових праць. – Чернігів, 2006. – Вип.7. – С. 119-121.
9. ДАСО, ф. 626, оп.1, спр. 10, арк. 1 зв.-3.
10. Шликевич А.П. Материалы для оценки земельных угодий. Т.ХІ. Глуховский уезд. – Чернигов, 1884. – С. 92, 114, 147 (Приложение).
11. ДАСО, ф. 626, оп.1, спр.6, арк. 4-34 зв.
12. Полієнко Г. Монастирі як осередки благодійності Православної Церкви в Чернігівській єпархії (друга половина XIX – поч. XX ст.) // Сіверянський літопис – 2007. – № 3. – С. 17-23.
13. Тарасенко О. Археографічна діяльність архієпископа Філарета Гумілевського в Україні // Київська старовина. – 2003, – № 5. – С. 160.
14. Ситий І.М., Белашов В.І. «Памятная книга» Глухівського Петропавлівського монастиря // Путивльський краєзнавчий збірник. Вип. 6. – Суми, 2010. – С. 134-168.
15. Войтенко В.А. Воспоминания (автобиография) // Путивльський краєзнавчий збірник, 2005. – Вип. 2. – С. 144.
16. Список ярмарок Черниговской губернии // Земский сборник Черниговской губернии. – 1898. – № 6. – С. 22-23.
17. Домонтович М. Материалы для географии и статистики России. Т. 25. Черниговская губерния. – СПб., 1865. – С. 391.
18. Амвросий (Орнатский). История Российской иерархии. Ч.3. – М., 1811. – С. 696-697.
19. Россия. Полное географическое описание нашего Отечества. Т. VII. Малороссия. – СПб., 1903. – С. 334-335.
20. Дорошенко Д.І. Тихий закуток // Сіверянський літопис. – 1998. – № 1. – С. 154-157.

Тупик С.В. Материалы к истории Глуховского Петропавловского монастыря в XIX – в начале XX в.

Статья посвящена малоисследованному периоду истории Глуховского Петропавловского монастыря (XIX – начало XX вв). Дается характеристика ситуации, в которой оказался монастырь после секуляризации монастырского имущества, раскрывается хозяйственная, благотворительная и культурно-просветительная деятельность обители.

Ключевые слова: монастырь, секуляризация, архимандрит, игумен.

Тупык S.V. Data about histories of Hlukhiv Petropavlovsky monastery

This article tells about a little-known period of the histories of Hlukhov Petropavlovsky monastery (XIX - begin XX ages). This article contains the feature of situations after withdrawal of its lands in property state, economic, charitable, cultural, enlightenment activity of the monastery.

Key words: monastery, withdrawal, archimandrite, ihumen.
30.03.2011 p.

УДК 94(477.908): 658.2:622.221/222 «17/19»

О.В. Кужельна

РОЛЬ І МІСЦЕ ШОСТЕНСЬКОГО ПОРОХОВОГО ЗАВОДУ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ РОСІЙСЬКОЇ АРМІЇ ПОРОХОМ ПІД ЧАС ВІЙН КІНЦЯ XVIII – ПОЧАТКУ XX СТ.

В статті йде мова про роль і місце Шостенського порохового заводу в забезпеченні російської армії порохом під час війн кінця XVIII – початку XX ст. (Вітчизняна війна 1812 року, Кримська війна 1853-1856 років та інші).

Ключові слова: порох, селітра, Шостенський пороховий завод, російська армія, воєнні кампанії, Вітчизняна війна 1812 року, Кримська війна (1853-1856), Перша світова війна.

Наприкінці XIX ст. енциклопедія Ф. Брокгауза і І. Ефрона визначала термін «пороховые заводы» як «технические артиллерийские заведения, где производится выделка пороха, как для надобности военного ведомства, так и для продажи (охотничий порох) в частные руки; кроме пороха приготавлиются и др. взрывчатые вещества», і у переліку існуючих у Росії заводів відповідної спеціалізації зазначала «Михайловский – Шостенский завод Черниговской губ., Глуховского уезда» [1, 580]. Його специфіка полягала в тому, що тут були поєднані два виробництва – літрування селітри та виробництво пороху. [2, 362].